

ДИНАМІКА ЗМІН МЕТОДИЧНОГО АПАРАТУ ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ПРАВОЗНАВСТВА)

Нестор Гупан,

доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
к. Київ, Україна,
e-mail: nestorgupan@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0001-8613-9705

Олена Пометун,

доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
к. Київ, Україна,
e-mail: opometun@gmail.com,
ORCID ID: opometun@gmail.com

У статті висвітлено питання змін у підходах до конструювання методичного апарату шкільних підручників із правознавства протягом перших десятиріч незалежної України. Визначено та обґрунтовано, що поступово в умовах переходу української освіти до нової парадигми – компетентнісної - кардинально змінювались основні підходи до проектування й розроблення шкільного підручника, зокрема з правознавства. Відповідно підручнику стали властиві зовсім нові функції, а отже, висувуються нові вимоги до його змісту й методичного апарату. Такі підходи кардинально змінили не тільки саму навчальну книгу, а й можливості працювати з нею на уроках і вдома. Ці функції підручника реалізувались через розміщені в ньому різні види текстів, ілюстративного матеріалу і завдань для учнів. Різноманітний набір освітніх методик і інструментів дозволяв вчителю і учням досягати актуальних цілей освіти, що розглядаємо як важливе надбання для сучасного розвитку навчальної книги.

Ключові слова: зміни в освіті, правознавство, підручник, трансформація.

Постановка проблеми. За радянських часів сформувався традиційний тип шкільного підручника із суспільствознавчих предметів, що відповідав потребам знанневої парадигми навчання та авторитарній моделі взаємодії вчителя і учнів. Це була навчальна книга з великим обсягом матеріалу, розділеного на параграфи та пункти. Кожному з пунктів автори давали однозначну назву, яка відповідала єдиній для всього СРСР навчальній програмі, так само як параграф – темі уроку. Наприкінці кожного з параграфів містились кілька (від 3-4 до 6-7) запитань, переважно репродуктивного характеру для повторення учнями матеріалу параграфу. Підручники середньої ланки були ілюстровані, однак переважно навчальними малюнками, спеціально виготовлених художниками. Документальні ілюстрації зустрічались вкрай рідко і були переважно пейзажами або фотографіями історичних пам'яток. У найкращих підручниках (наприклад, підручник Ф.П. Коровкіна з «Історії стародавнього світу») можна було знайти запитання до окремих пунктів параграфа та пояснення до ілюстрацій [1]. Таким чином, підручник відображав характерні риси тогочасної системи освіти, її цілі та завдання. Саме такі підручники успадкувала українська суспільствознавча освіта, що почала будуватись у 90-тих роках. Протягом подальших роках вона значно змінилась, хоч і зараз продовжує активно реформуватись. За цей час трансформовані як парадигма освіти, її методологія, технології й зміст, так і тип навчальної книги. Проте й сьогодні перед педагогічною наукою і практикою стоїть завдання вдосконалення шкільного підручника, насамперед з точки зору його методичного апарату. З цієї позиції цікавим є конструктивно-критичне вивчення досвіду вітчизняного підручникотворення минулих років, зокрема суспільствознавчих предметів і особливо правознавства (оскільки останнє було чи не найбільш консервативним у зазначеній сфері).

Аналіз останніх наукових досліджень. У розвідках вітчизняних педагогів удосконаленню сучасних шкільних підручників приділяється значна увага (Л. Величко, Я. Кодлюк, В. Редько, О. Савченко та ін.), зокрема вчені розглядають питання розробки компетентнісно-орієнтованого підручника, проектування моделі навчальної книги та її методичного апарату, оцінювання підручника та ін. Спеціальну увагу аналізу теорії і практики підручникотворення із суспільствознавчих предметів приділено у працях Р. Арцишевського, К. Баханова, Ю. Малієнко, П. Мороза, А. Старевої, Т. Ремех, Л. Рябовол та ін. У дослідженнях цих та інших авторів розробка методичних засад шкільної навчальної книги з історії та суспільствознавства позиціонується сьогодні як важлива та актуальна проблема. Питання історії вітчизняного підручникотворення знайшли своє відображення у фундаментальних дослідженнях В. Арешонкова [2], Ю. Олексіна [3], І.Смагіна [4], А. Старевої [5]. Причому ці праці присвячені саме аналізу процесів розвитку суспільствознавчої освіти. Однак вони охоплюють період до 90-х років ХХ ст., тоді як процеси розвитку українського підручникотворення кінця ХХ-ХХІ століття досліджені лише фрагментарно. Водночас, на нашу думку саме цей період характеризується стрімкими змінами у моделі вітчизняного підручника, обумовленими реформуванням освіти, а отже їх дослідження сприятиме визначенню

чинників та основних тенденцій цих змін, позитивного досвіду, нагромадженого авторами підручників у відповідності до потреб освіти, що реформується та у кінцево-му рахунку розвитку методики навчання правознавства як науки.

Метою статті є хронологічно послідовне висвітлення змін у підходах до проектування методичного апарату шкільних підручників з правознавства у перші десятиліття незалежності України й оцінка їх потенціалу для сучасного розвитку української школи.

Основна частина. Із здобуттям незалежності України перед її суспільством гостро постало питання не тільки про створення нової правової системи, а й навчально-методичної бази викладання правознавства у школі. У 1995 р. в школах запровадили курс «Основи правознавства» в 9 класі. Курс забезпечувався відповідною програмою і посібниками та підручниками. Однією із таких навчальних книг тих часів був підручник «Основи правознавства» за редакцією І. Усенка (1997 р.), що в подальшому перевидавався кілька разів. Підручник складався з чотирьох розділів, розділених на параграфи, останні поділялися на так звані «ліхтарики» - пункти, структуровані за планом уроку. Наприкінці окремих «ліхтариків» автори пропонували учням рубрику – «цікаво знати» де вміщувалася додаткова інформація до питань, що висвітлювалися у тексті. Наприклад, у пункті з назвою «Поняття системи права» було представлено розлоге тлумачення щодо цієї дефініції, виділено її риси та розміщено подробиці про висвітлене поняття. Отже, такі додаткові тексти могли стати у нагоді лише тим, хто прагнули набути базових юридичних знань. Практично єдиною відмінністю цього значного за обсягом і дуже затеоретизованого підручника від радянських аналогів стали «запитання і завдання», розміщені наприкінці кожного параграфа. За рівнем складності вони були орієнтовані на школярів з різною підготовкою. Завдання «підвищеної складності» позначалися * (зірочкою) [6, с. 9]. Існували й інші підручники, але вони теж мали слабкий методичний апарат, хоча серед їх авторів переважали викладачі вишів та науковці академічних установ. Створені ними підручники були складні для сприйняття школярами, а їх зміст недостатньо засвоювався більшістю учнів.

У 1997 р. вийшов з друку і підручник «Основи правознавства» для 9 класу загальноосвітньої школи за авторства О. Наровлянського, який тривалий час працював учителем та був учасником міжнародних проектів з правової освіти, що відобразилось на його розумінні ролі й структури навчальної книги. Використавши цей досвід він створив підручник, що значно відрізнявся від описаної вище академічної книги І.Усенка.

У вступі до навчальної книги вперше у підручниках правознавства було описано, як з ним працювати. Зокрема, автор радив учням «... щоб зрозуміти закони і використовувати їх, аналізувати свій життєвий досвід, ситуації, з якими Вам доводиться стикатися, з погляду тих законів, які вивчатимете.» [7, с. 3]. Текст підручника було структуровано за розділами, які поділялися на параграфи котрі були темою уроку. Наприкінці кожного параграфа учням пропонували запитання і завдання, спрямовані на узагальнення набутих на уроці знань, що диференціювалися за рівнями складнос-

ті. Найбільш складні автор позначав зірочкою (*) і наголошував: «... вказівки щодо їх виконання дасть Вам учитель. Щоб навести правильну відповідь на них, треба не тільки пригадати матеріал підручника, а й проаналізувати різноманітні факти, висловити власну думку» [7, с. 5].

У методичному апараті підручника використовувались різні шрифти, що розмежовували текст за ступенями значущості викладеної інформації. Найголовніший матеріал – визначення, поняття, дати, основні правові норми – було виділено жирним шрифтом. Курсивом позначено терміни, на які слід звернути увагу, а також слова, що допоможуть зрозуміти походження тієї чи іншої назви, терміна, поняття, дрібним – подано пояснювальний матеріал, не обов'язковий для вивчення. На опрацювання основних правових понять спрямовувалися так звані «закладки» надруковані жирним шрифтом на тлі сірого кольору, що розміщувалась на деяких сторінках тексту підручника. Кружечком на полях тексту маркувалися підсумки вміщені наприкінці параграфа, де зверталася увага учнів на найважливіше у вивченому матеріалі. Використовувалися у тексті і піктограми. Наприклад, піктограмою у вигляді ромбу із знаком оклику в середині позначалося те, що учням слід було запам'ятати. Іншою піктограмою виділялися питання на які учням необхідно було давати відповідь, використавши знання набуті дев'ятикласниками не тільки з навчального курсу права, а й відомих їм з історії. Іноді учням треба було проаналізувати власний життєвий досвід. Подекуди у підручнику пропонувалися завдання перед текстом параграфа. Завдяки такому методичному прийому автор намагався мотивувати учнів до зацікавленого читання тексту підручника, що сприяло активізації їх пізнавальної діяльності.

Додаткові тексти у методичному апараті підручника містили: покажчик нормативних актів, предметний покажчик, термінологічний словник, список спеціальної юридичної літератури і довідників для поглиблення знань учнів.

Підручник О. Наровлянського став помітною віхою у розбудові підручників з правознавства наприкінці ХХ ст., оскільки вперше не лише передбачав активну діяльність учнів на уроках правознавства, а й допомагав вчителю вибудувати і застосувати таку модель.

Наступним кроком у цьому напрямі стало створення пропедевтичного курсу правознавства, що виникла з поширенням на теренах України багатьох міжнародних програм правової та громадянської освіти молоді. Це дозволило українським освітянам ознайомитись з передовими зразками методичної думки розвинених країн і адаптувати їхні досягнення до українських реалій. У результаті зусиль українських і зарубіжних педагогів з 2000 року у школах України був запроваджений пропедевтичний елективний курс із правознавства «Практичне право» для 8-го класу. Він розглядався педагогами як підготовчий для засвоєння теоретичного курсу «Основи правознавства» у 9-му класі. Особливістю змісту цього курсу була його спрямованість на набуття учнями підліткового віку необхідних для них знань про право та закони в Україні, яких потребувало повсякденне життя. У відповідності до програми

курсу в 2002 р. вийшов з друку підручник «Практичне право» для учнів 8-х класів за авторства О. Пометун, Т. Ремех, І. Гейко, який згодом доповнювався і перевидавався кілька разів [8]. Автори підручника (серед них були фахівці з методики навчання правознавства і вчителі) у вступному слові наголошували, що вивчаючи цей курс, учні зможуть опанувати нові знання і розвинути уміння та навички, які знадобляться їм не тільки сьогодні, а й в майбутньому дорослому житті [8, с. 3]. Методичний апарат, як і зміст курсу, був інноваційним для української школи. Кожний з розділів, з яких складався підручник, починався рубрикою «Після вивчення цього розділу ви зможете», де йшлося про очікувані результати від опрацювання розділу учнями. Наприклад **«Пояснювати:** якими повинні бути правила поведінки; які є види правил суспільного життя.... **Набути навичок участі в:** роботі малої групи; мозковому штурму; складанні та дотриманні правил колективного життя.... **Сформувати власне ставлення:** до ролі правил у суспільному житті та необхідності дотримання правил і законів [8, с. 5]. Це заклало основи суб'єктності учнів у навчанні, сприяло розвитку їхньої відповідальності за результати власного навчання, а з іншого боку – слугувало освітніми орієнтирами для вчителя. У посібнику у відповідності до концепції авторів з'явилися принципово нові елементи методичного апарату. Запитання і завдання набули перетворюючого характеру і були доповнені правовими ситуаціями - кейсами, аналіз і розв'язання яких передбачали обговорення, рольові ігри, кооперативне навчання. Окремим елементом стали так звані «Практичні поради» - рубрика, змістом якої були життєві рекомендації щодо поведінки у різних випадках, наприклад, якщо підліток залишався один вдома, ставав свідком злочину та ін. Вперше учням пропонувалось аналізувати правові акти не в переказі, а працюючи з фрагментами, вміщеними у текст з відповідним завданнями. Новими для вчителів були і вміщені в підручнику інструкції для учнів: «Як працювати в парах», «Як аналізувати правову ситуацію». Допомогою вчителю були і ретельно виписані практичні завдання для учнів, які доповнювались вказівкою на конкретну форму і спосіб діяльності учнів: «працюючи в парах, проаналізуйте», «обговоріть у загальному колі відповідь на запитання» тощо. Таким чином можемо стверджувати, що цей підручник вперше у вітчизняному підручникотворенні із суспільствознавства являв собою комплексну модель освітнього процесу, що відображала його цілі, принципи, зміст, технології. Водночас цей підручник не тільки відображав певну модель освітнього процесу, а й проектував її реалізацію. Це, разом з виданням методичного посібника до курсу, й обумовило значну його популярність у школах України.

Пошуком нових шляхів удосконалення шкільної правової освіти в Україні наприкінці 90-х років стали спроби викладання у 10-11 класах курсу «Права людини». Цей навчальний предмет пропонували учням за вибором і спрямовувався він на задоволення потреб тих старшокласників, які прагнули поглиблено вивчати правознавство. Здебільшого курс «Права людини» вивчали у спеціалізованих школах, гімназіях і ліцеях. Проте перші підручники з курсу створювали переважно викладачі універ-

ситетів та науковці академічних установ, віддалені від реального життя школи. Показовим у цьому плані став підручник «Права людини», що вийшов з друку у 1997 р. за авторства Т. Андрусяка, Б. Буроменського, П. Рабіновича, І. Усенка та ін. [9]. Фактично це був академічний виклад теоретичних положень, (підкріплених цитатами юристів стародавнього Риму, видатних філософів, громадських та політичних діячів), що перебезалися фрагментами з документів про права людини. Текст підручника складався із VIII розділів, розділених на теми. Останні поділялися на пункти, де домінував авторський текст. Наприкінці кожної теми учням пропонували «Контрольний запитання». За твердженням дослідниці Т. Ремех, така навчальна література «... попри окремі позитивні характеристики, мала низку недоліків, зокрема затеоретизований зміст, відсутність практичної спрямованості, не цікавість для учнів» [10, с. 173].

Значно більшу популярність цей курс набув у 2008 р. з опублікуванням навчального посібника «Права людини 10(11) клас» за авторства О. Пометун, Т. Ремех [11]. Від інших книг, розроблених за програмою з курсу «Права людини», посібник помітно відрізнявся інноваційним методичним апаратом. У ньому містилися «... матеріали для проведення уроків з використанням інноваційних технологій навчання – інтерактивного, критичного мислення та дебатного» [11, с. 2].

У вступному слові до читачів, окрім короткого огляду теоретичних проблем курсу, автори приділили значну увагу питанням методики навчання правознавства. Вони наголошували, що працюючи з посібником учні зможуть: «визначати і пояснювати поняття і терміни; давати характеристику явищам і процесам, дотичних до людських прав і свобод; визначати причини й наслідки подій, явищ і процесів, виявити тенденції розвитку суспільства; узагальнювати факти, оцінювати події та явища; доводити свою думку, аргументувати; визначати свою позицію, відстоювати особисте ставлення до прав і свобод людини та проблем щодо їх реалізації й захисту» [11, с. 4].

У навчальному посібнику отримали розвиток ті елементи методичного апарату, які були напрацьовані цими авторами у підручниках з «Практичного права»: інструкції щодо способу, який учні можуть обрати для засвоєння матеріалу, додаткові інструкції щодо нових методів інтерактивної взаємодії, наприклад дебатів, наприкінці посібника у спеціальному розділі, переліки запитань і завдань, над якими слід було поміркувати після опрацювання відповідного тексту, причому зі спеціальними «питаннями для обговорення, дискусії та дебатів» тощо.

Відповідно до програми курсу текст навчального посібника було структуровано на розділи і теми. Після назви теми учням пропонувався план за яким вона викладена, а також перелік понять і термінів використаних у ній. Автори радили учням засвоїти виділені жирним шрифтом поняття і терміни, тобто вміти пояснювати та оперувати ними. Кожна з тем у навчальній книзі розпочиналася з ілюстрованої казки, пов'язаної з правами людини. Цей жанр використовувався, аби нагадати учням, що добро зазвичай перемагає, а також допомогти зрозуміти сутність прав людини. До запропонованої казки додавалися, завдання які обов'язково треба було виконати.

Основний текст у посібнику розділено на пункти, назви яких подавались у формі запитань. Це дозволяло учням слідувати за логікою викладення і давало можливість принагідно вступати в діалог з авторами з приводу оцінки того або іншого явища чи процесу.

У методичному апараті посібника передбачалося, що основний текст опрацьовуватиметься за допомогою технологій критичного читання. Такий підхід сприяв сформуванню в учнів навички ефективного засвоєння навчальної інформації. В основний авторський текст посібника було включено фрагменти міжнародних документів і внутрішньодержавного законодавства з прав людини. Окрім того, частина документів містилася у додатках розміщених наприкінці посібника. Автори радили учням звертатися до додатків для уточнення та розширення знань у галузі прав людини.

Наприкінці кожної теми подано диференційовані за рівнями складності завдання для самоперевірки засвоєння матеріалу (заповнення таблиць, складання юридичних документів, розв'язання правових ситуацій та ін.) Вони спрямовувалися на те, аби допомогти учням в опануванні матеріалом, дати їм змогу оцінити наскільки вони засвоїли навчальну інформацію. Уміння обговорювати суперечливі питання, дискутувати і дебатовати з гострих тем щодо людських прав, співпрацювати з іншими людьми, висловлювати і аргументувати свою думку - мали перспективу знадобитися учням не тільки під час навчання у школі, а й дорослому житті.

Ці здобутки стали підґрунтям подальшого вдосконалення підручників з правознавства у зв'язку із запровадженням у 2009 р. в 9-му класі обов'язкового предмета «Правознавство. Практичний курс». До написання нових підручників на конкурсній основі долучилися науковці та вчителі, які мали значний досвід методичної роботи і викладали правознавство у школі. Серед них були: В. Сутковий, Т. Філіпенко. «Правознавство (практичний курс)»; О. Наровлянський. «Правознавство (практичний курс)»; О. Пометун, Т. Ремех. «Правознавство. Практичний курс». Спільним для тих підручників була спроба поєднати теоретичні питання правової науки в Україні з життєвими потребами її громадян.

Характерною особливістю підручників з нового предмета була серйозна увага авторів до методичного апарату навчальної книги. Наприклад, у підручнику В. Суткового, Т. Філіпенко «Правознавство (практичний курс)» половина вступу складалася з настанов – як працювати з підручником [12, с. 25]. У тексті цієї книги було чимало рубрик: «Проблемне питання»; «Наші очікування»; «Перевірте себе» та ін. Підручник був орієнтований на диференційоване навчання, пропонував додаткову інформацію «Для допитливих» про історію права, цікаві події й особистості та домашні завдання різної складності.

У підручнику О. Наровлянського наголошувалося: «Для того щоб виконати завдання навчального курсу необхідно навчитися працювати на уроках. Майже на кожному уроці ви будете аналізувати різноманітні життєві ситуації, намага-

тися знайти рішення за допомогою «мозкового штурму», дискусії та інших форм роботи» [13, с. 6]. У вступі до книги автор пояснював учням як працювати в умовах використання таких форм роботи, як «мозковий штурм», дискусія, робота в малих групах, радив їм на уроках правознавства висловлювати власну думку, не залежно від того, чи збігається вона з точкою зору інших і з тим, що подано в підручнику. Тут також пропонувались диференційовані завдання, правові задачі та додатковий матеріал.

Характерними ознаками підручника О. Пометун, Т. Ремех. «Правознавство. Практичний курс» [14] було викладення і структурування навчального матеріалу таким чином, щоб дати учням простір для аналізу, порівняння різних поглядів, альтернативних джерел інформації, для синтезу власної позиції, оцінки життєвих ситуацій, а також і результатів власного навчання [12, 8]. У відповідності до віку учнів тут були представлені різноманітні документальні та візуальні джерела, що відображали повсякденне життя пересічної людини. Автори пропонували учням багато творчих завдань, які треба було виконувати індивідуально, в парах чи групах. Були серед них й такі, що пов'язувалися із проведенням учнями власних спостережень і досліджень їх звичок, поведінки, стосунків з іншими. Застосування запитань для розв'язання різноманітних дидактичних завдань підручника потребувало їх класифікації і розташування в системі. Саме така розроблена і застосована авторами система завдань сприяла розвиткові мислення й інших пізнавальних здібностей учнів. Методичний апарат підручника спрямовувався на системне формування в учнів розумових операцій високого порядку: аналізу, синтезу і оцінки, застосування яких забезпечувалося постановкою відповідних запитань.

Із 2010 року відбулися чергові зміни у викладанні правознавства. Було введено достатньо складний і теоретичний курс «Основи правознавства» у 10 класі. Метою курсу було проголошено «формування системного уявлення в учнів про державу та право як основні засоби впорядкування суспільних відносин і вміння використовувати їх у практичному житті» [15, с. 220]. Навчальні книги проектувалися з урахуванням тогочасних досягнень шкільного підручникотворення та набутого досвіду попередніх років. Особливість цього курсу полягала у тому, що він був побудований за ознаками зовнішньої диференціації, тобто десятикласники могли вивчати правознавство за підручниками академічного рівня, або рівня стандарту, що відрізнялися кількістю навчальних годин та окремими темами уроків.

У 2010 р. вийшов з друку підручник О. Святокум «Правознавство. 10 клас. Академічний рівень» [16]. Він мав добре розроблений методичний апарат, що містив фрагменти нормативно-правових джерел, погляди видатних науковців, довідкову інформацію, а також різноманітні завдання та запитання. Роль і місце методичного апарату у цьому підручнику проглядалася вже із вступу де з чотирьох сторінок тексту – три було відведено методичним порадам як працювати з підручником. Серед

завдань підвищеної складності було чимало таких: «Доповніть схему»; «Порівняйте поняття»; «Проаналізуйте ситуацію з правої точки зору»; «Проведіть міні-дослідження» [16, с. 6-7]. Авторкою пропонувались також завдання для проектної діяльності і працювати над темою дослідження (проектом) учні могли самостійно, або в групах за певними етапами. Учням рекомендувалось порадитися з учителем та «вибрати тему дослідження на початку вивчення розділу і презентувати результати роботи під час підсумково-узагальнюючого уроку [16,с. 7].

Підручник з правознавства для десятикласників підготовлений у відповідності до чинної у 2010 р. навчальної програми рівня стандарту та одночасно рівня академічного видали того ж року С. Гавриш, В. Сутковий, Т. Філіпенко [17]. Методичний апарат цього підручника значною мірою повторював напрацювання навчальної книги «Правознавство (практичний курс) для 9 класу за авторства В. Суткового, Т. Філіпенко, що вже був аналізований нами раніше. Разом з поверненням програми у бік теорії негативно відобразилось на підручник академічного рівня, яким був значно перевантажений матеріалом (містив більше 300 сторінок) і не сприймався більшістю вчителів.

У підручнику О.Пометун та Т.Ремех [15] авторкам вдалося, зберігаючи зазначені вище напрацювання розроблених ними підручників для основної школи, розвинути практику проектування навчальної книги для старшокласників. Не збільшуючи кількість початкового матеріалу, вони включили у підручник значну кількість проблемних питань і завдань, тем для доповідей та проектів учнів. Як і попередні підручники, він був побудований методично і орієнтований на результат – зростання компетентностей учнів. Авторки через потенціал методичного апарату створювали для старшокласників можливості для вирішення пізнавальних завдань, для самостійного пошуку необхідної інформації, аргументованого висловлювання і захисту власної позиції в дискусіях з проблемних питань, що сприяло кращому розумінню матеріалу учнями, їх навчання використовувати набуті знання і вміння в практичній діяльності.

Загалом аналіз цього покоління підручників вже засвідчує зовсім інші підходи до розробки навчальної книги з правознавства, яка відповідає потребам сучасної компетентнісно орієнтованої освіти.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження дозволяють зафіксувати значні зміни у підходах до конструювання методичного апарату шкільних підручників із правознавства протягом перших десятиріч незалежної України в умовах переходу української освіти до нової парадигми у контексті поєднання діяльного і компетентнісного підходів.

Оскільки весь процес навчання в цій парадигмі відбувається тільки шляхом активної пізнавальної діяльності дитини, переважно самостійної, на тому рівні, якого потребує саме цей учень, зміст навчання має становити не система знань (ідеї, теорії, інші наукові інформації), а система дій і знання, що забезпечують

опанування цієї системи, результатом чого є формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей учня. Відповідно підручнику стали властиві зовсім нові функції, а отже, було висунуто нові вимоги до його змісту й методичного апарату, що кардинально змінювали не тільки саму навчальну книгу, а й можливості працювати з нею на уроках і вдома.

Постійне оновлення змісту навчання правознавства відображалось не лише на змісті підручників, а й на визначенні методологічних основ відбору навчального матеріалу, його структуровані та поданні в навчальній книзі. Це був поступовий процес трансформації шкільного підручника радянських часів із виключно джерела інформації у путівник для самостійного навчання і практики учнів. Намітилась і тенденція посилення ролі підручника як засобу організації навчального процесу вчителем. Для цього кожен параграф підручника перетворювався на певний завершений цикл навчання: від планування результатів засвоєння змісту учнями до їх отримання і перевірки. І з цієї точки зору, підручник вже являв собою комплексну модель освітнього процесу, що відображає його цілі, принципи, зміст, технологію й проєктує її реалізацію. Ці функції підручника реалізувались в останні роки аналізованого періоду через розміщення в ньому різних видів текстів, ілюстративних матеріалів і завдань для учнів, що значно підсилювало потенціал підручника у досягненні актуальних цілей освіти і може розглядатись як актуальні основи для подальшого вдосконалення навчальної книги.

Література:

1. Ф. П. Коровкин, *История древнего мира. Учебник для 5 класса средней школы.* – 3-е изд. дораб. Москва, Россия: Просвещение, 1998.
2. В. Ю. Арешонков, *Зміст шкільної суспільствознавчої освіти в Україні у XX столітті: формування і трансформація.* Житомир, Україна: Полісся, 2014.
3. Ю. П. Олексін, «Методична система диференційованого навчання історії у старшій школі», автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра пед. наук, Інститут педагогіки НАПН України, Київ, Україна, 2015.
4. І. І. Смагін, «Методичні засади створення і функціонування підручників із суспільствознавчих предметів у загальноосвітній школі України (1920 - 1990 рр.)», дис... д-ра пед. наук., Інститут педагогіки НАПН України, Київ, Україна, 2011.
5. А. М. Старева, *Методика навчання суспільствознавства: навчально-методичний посібник.* Миколаїв, Україна: Іліон, 2013.
6. І. Б. Усенко та ін. *Основи правознавства: Підручник для 9 кл. серед. загальноосвіт. шк.* Ірпінь, Україна: Перун, 2000.
7. О. Д. Наровлянський, *Основи правознавства: Підруч. для 9 кл. загальноосвіт. шк.* Київ, Україна: Магістр-S, 1998.
8. О. І. Пометун, Т. О. Ремех та І. М. Гейко, *Практичне право: Навч. посіб.: 8 кл.* Київ, Україна: А.С.К., 2002.

9. Т. Андрусак, та М. Буроменський та ін., *Права людини: Підруч. для 10-11 класів ліцеїв та гімназій*. Київ, Україна: Право, 1997.
10. Т. О. Ремех, «Методичні засади навчання правознавства в процесі до профільної підготовки школярів», дис. канд. пед. наук, Інститут педагогіки НАПН України, Київ, Україна, 2011.
11. О. І. Пометун та Т. О. Ремех, *Права людини: Навч. посіб. для 10(11) кл.* Київ, Україна: Літера ЛТД, 2008.
12. В. Л. Сутковий, *Правознавство (практичний курс): підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл.* Київ, Україна, 2011.: Генеза, 2009.
13. О. Д. Наровлянський, *Правознавство (практичний курс): Підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл.* Київ, Україна: Грамота, 2009.
14. О. І. Пометун та Т. О. Ремех, *Правознавство. Практичний курс: підручник для 9 кл.* Київ, Україна: Літера ЛТД, 2009.
15. О. І. Пометун та Т. О. Ремех, *Правознавство: підручник для 10 кл.* Київ, Україна: Літера ЛТД, 2010.
16. О. Є. Святокум, *Правознавство. 10 клас. Академічний рівень: Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів.* Харків, Україна: Ранок, 2010.
17. С. Гавриш, В. Сутковий та Т. Філіпенко, *Правознавство: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл.: рівень стандарту, академ. рівень.* Київ, Україна: Генеза, 2010.

References

1. F. P. Korovkyn, *History of Ancient Age. Uchebnyk dlia 5 klassa srednei shkolu.* – 3-e yzd. dorab. Moska, Rossyia: Prosveshchenye, 1998. (in Ukrainian).
2. V. Yu. Areshonkov, *Contents of School Social Studies in Ukraine in the Twentieth Century: Formation and Transformation.* Zhytomyr, Ukraina: Polissia, 2014. (in Ukrainian).
3. Yu. P. Oleksin, “Methodical system of differentiated teaching of history at secondary school”, avtoref. dys. na zdobuttia nauk stupenia d-ra ped. nauk, Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy, Kyiv, Ukraina:, 2015. (in Ukrainian).
4. I. I. Smahin, “Methodical bases of creation and functioning of textbooks on social science subjects in the secondary school of Ukraine (1920 - 1990)”, dys... d - ra ped. nauk.; Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy, Kyiv, Ukraina, 2011. (in Ukrainian).
5. A. M. Starieva, *Methods of teaching social sciences: navchalno-metodychnyi posibnyk.* Mykolaiv, Ukraina: Ilion, 2013. (in Ukrainian).
6. I. B. Usenko ta in., *Basics of Law: Pidruchnyk dlia 9 kl. sered. zahalnoosvit. shk.* Irpin, Ukraina: Perun, 2000. (in Ukrainian).
7. O. D. Narovlianskyi, *Basics of Law: Pidruch. dlia 9 kl. zahalnoosvit. shk.* Kyiv, Ukraina: Mahistr-S, 1998. (in Ukrainian).
8. O. I. Pometun, T. O. Remekh ta I. M. Heiko, *Practical Law: Navch. posib.: 8 kl.* Kyiv, Ukraina: A.S.K., 2002. (in Ukrainian).
9. T. Andrusiak, ta M. Buromenskyi ta in., *Rights of Human: Pidruch. dlia 10-11 klasiv litseiv ta himnazii.* Kyiv, Ukraina: Pravo, 1997. (in Ukrainian).

10. T. O. Remekh, "Methodical principles of law teaching in the process of pre-core training of students", dys. kand. ped. nauk, Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy, Kyiv, Ukraina, 2011. (in Ukrainian).
11. O. I. Pometun ta T. O. Remekh, *Rights of Human: Navch. posib. dlia 10(11) kl.* Kyiv, Ukraina: Litera LTD, 2008. (in Ukrainian).
12. V. L. Sutkovyi, *Law Studies (practical course): pidruch. dlia 9 kl. zahalnoosvit. navch. zakl.* Kyiv, Ukraina, 2011.: Heneza, 2009. (in Ukrainian).
13. O. D. Narovlianskyi, *Law Studies (practical course): Pidruch. dlia 9 kl. zahalnoosvit. navch. zakl.* Kyiv, Ukraina: Hramota, 2009. (in Ukrainian).
14. O. I. Pometun ta T. O. Remekh, *Law Studies. Pactical course: pidruchnyk dlia 9 kl.* Kyiv, Ukraina: Litera LTD, 2009. (in Ukrainian).
15. O. I. Pometun ta T. O. Remekh, *Law Studies: pidruchnyk dlia 10 kl.* Kyiv, Ukraina: Litera LTD, 2010. (in Ukrainian).
16. O. Ye. Sviatokum, *Law Studies. 10 klas. Akademichnyi riven: Pidruchnyk dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv.* Kharkiv, Ukraina: Ranok, 2010. (in Ukrainian).
17. S. Havrysh, V. Sutkovyi ta T. Filipenko, *Law Studies: pidruch. dlia 10 kl. zahalnoosvit. navch. zakl.: riven standartu, akadem. riven.* Kyiv, Ukraina: Heneza, 2010. (in Ukrainian).

Нестор Гупан, доктор педагогических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела обществоведческого образования Института педагогики НАПН Украины, г. Киев, Украина;

Елена Пометун, доктор педагогических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела обществоведческого образования Института педагогики НАПН Украины, г. Киев, Украина

ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЙ В МЕТОДИЧЕСКОМ АППАРАТЕ ШКОЛЬНОГО УЧЕБНИКА ВО ВРЕМЕНА НЕЗАВИСИМОСТИ УКРАИНЫ (НА ПРИМЕРЕ ПРАВОВЕДЕНИЯ)

В статье освещены вопросы изменений в подходах к конструированию методического аппарата школьных учебников по правоведению в период первых десятилетий независимой Украины. Авторами определено и обосновано, что постепенно, в условиях перехода украинского образования к новой парадигме – компетентностной, кардинально менялись основные подходы к проектированию и разработке школьного учебника, в частности, по правоведению. Современному учебнику стали присущи совершенно новые функции, следовательно, представляются новые требования к его содержанию и методическому аппарату. Такие подходы кардинально изменили не только саму учебную книгу, но и возможности работать с ней на уроках и дома. Новые функции учебника реализовались с помощью размещения в нем различных видов текстов, иллюстративного материала и заданий для учащихся. Разнообразный набор образовательных методик и инструментов позволил учителю и ученикам достигать актуальных целей образования, что есть важно для современного развития учебной книги.

Ключевые слова: изменения в образовании, правоведение, учебник, трансформация.

Nestor Hupan, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Social Science Education Department of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Olena Pometun, Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientist of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

DYNAMICS OF CHANGES IN THE METHODOLOGICAL APPARATUS OF A SCHOOL TEXTBOOK IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF JURISPRUDENCE)

The article deals with the changes in the approaches to the design of the methodological apparatus of school textbooks on jurisprudence during the first decades of independent Ukraine. It is determined and substantiated that gradually in the context of transition of Ukrainian education to a new paradigm in the context of combining activity and competence-oriented approaches, the basic approaches to the design and development of school textbooks, in particular in jurisprudence, have radically changed.

Since the whole process of learning in this paradigm occurs only through active cognitive activity of a child, mostly individual and independent, at the level that this particular student needs, the content of learning should not be a system of knowledge (ideas, theories, other scientific information), but a system of actions and knowledge that ensure the mastery of this system, resulting in the formation and development of key (basic, fundamental) and subject competences of a student. Thus a textbook has absolutely new features, and therefore, meets new requirements for its content and teaching apparatus. Such approaches fundamentally change not only a textbook itself, but also the ability to work with it in lessons and at home.

The article traces the way in which constant updating of the content of learning jurisprudence was reflected not only in the content of textbooks, but also in determining the methodological bases for the selection of teaching material, its structure and presentation in a textbook. The analysis of the historical context of the national textbook on jurisprudence testifies to the gradual process of transformation of the Soviet-era school textbook from just a source of information into a guide for students' independent learning and practice. At the same time, the tendency to strengthen the role of a textbook as a means of organizing the educational process by teacher was identified. For this purpose, each paragraph of a textbook is transformed into a certain complete cycle of learning: from planning the results of the assimilation of the content by students to their obtainment and evaluation. And from this point of view, a textbook appears as a complex model of the educational process, reflecting its goals, principles, content, technology. In this case, a textbook not only reflects a particular model of the educational process, but also projects its implementation. These features of a textbook are implemented through various types of text, illustrative material and tasks for students. A diverse set of educational techniques and tools allow teachers and students to achieve current educational goals.

Keywords: changes in education, jurisprudence, textbook, transformation